

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.20>**Юліанна Вітик,***аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що ефективна діяльність правоохоронних органів є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Утвердження, забезпечення, реалізація прав людини є важливим показником у державі, який вказує на її демократичність, соціальність і на те, що така держава є правовою. Мета статті – на основі наукових напрацювань у сфері розуміння принципів права дати теоретичну характеристику сутнісних функціональних властивостей принципу дотримання прав людини в поліцейській діяльності, а також сформулювати напрями подальшого наукового пошуку вирішення проблем принципу дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. Надано визначення функціональних властивостей принципу дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності шляхом аналізу праць українських науковців та на цій основі наведено власні теоретичні аргументовані позиції. За результатами змістовного науково-теоретичного аналізу зазначено, що питання дотримання відповідних прав і свобод людини в поліцейській діяльності актуалізує і нагальну потребу не тільки свого теоретичного аналізу, а й практичного його втілення в освітню програму закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Зазначено, що даний принцип є правовим релевантним інструментальним засобом, який окреслює межі поліцейської діяльності. Констатовано, що принцип дотримання прав і свобод людини є нормативно формалізованим позитивним зобов'язанням, яке встановлює динамічну рівновагу в правовому регулюванні діяльності Національної поліції та реалізації прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Визначено, що принцип дотримання прав і свобод людини є ustalenoю нормою та дозволяє розглядати його як критерій чіткого й однозначного взаємозв'язку між правами і свободами людини та діяльністю поліції.

Ключові слова: *поліцейська діяльність, принцип дотримання прав і свобод людини, Національна поліція.*

Постановка проблеми. Вхідження України у 1995 році до Ради Європи вимагає принципово нового ставлення до інституту прав та свобод людини, а отже, норми регіонального міжнародного права активно впливають на національну правову систему, що набуває якісно нового рівня. В українському суспільстві формуються, хоча і повільно, демократична правосвідомість та система правовідносин, заснованих на ідеях забезпечення людської гідності, визнання і захисту основних прав і свобод особи, пріоритету загальнолюдських цінностей [1, с. 77], що, на наш погляд, також актуалізує питання дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності, що формулює людиноцентристський напрям такої діяльності.

У сучасних державно-правових реаліях Національна поліція є однією зі складових частин механізму забезпечення людської гідності, захисту основних прав і свобод людини

в Україні, функціонування якої має відповідати нормативно-правовим принципам, обумовлених розділом II Закону України «Про Національну поліцію» [3]. Як зазначає український учений С. С. Чернявський, нагальним вважається запровадження європейського досвіду та проведення в сучасних умовах реформаторських заходів щодо практичних підрозділів, які об'єднуються комплексом суттєво розширених повноважень МВС як цивільного органу з реалізації державної політики у сферах протидії злочинності та забезпечення громадського порядку, управління державним кордоном, громадянства та міграції, цивільного захисту, пожежної безпеки та реагування на надзвичайні ситуації, актуалізують необхідність запровадження принципово нової моделі відомчої системи освіти, у межах якої формується й удосконалюється кадровий потенціал відповідних служб правоохоронного

спрямування [2, с. 16]. Питання дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності також актуалізує нагальну потребу не тільки свого теоретичного аналізу, а й практичного його втілення в освітню програму закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Нинішня юридична освіта має динамічно розвиватися й удосконалюватися відповідно до реалій, суспільно-політичних та правових змін у державі та громадянському суспільстві із застосуванням європейського досвіду, що, на наш погляд, є важливою умовою гармонізації системи національного законодавства з європейськими стандартами у сфері професійної освітньої підготовки сучасних поліцейських.

Чинний у повному обсязі із 7 листопада 2015 р. Закон України «Про Національну поліцію» як спеціальний нормативний фактор, визначаючи засади, напрями та компетенцію поліцейської діяльності, обумовлює її функціонування з обов'язковим урахуванням принципу дотримання прав і свобод людини (ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» [3]), що, на наш погляд, є одним із упродовжених на рівні одного зі спеціальних законів визначальних чинників прагнення Української держави до європейської інтеграції, що спрямовують діяльність поліції на ефективне правове утвердження та забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави.

Водночас ефективна діяльність правоохоронних органів є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Утвердження, забезпечення, реалізація прав людини є важливим показником у державі, який вказує на її демократичність, соціальність і на те, що така держава є правовою [4, с. 35].

Отже, ставимо завдання провести теоретичний аналіз принципу дотримання прав і свобод людини у професійній діяльності Національної поліції як одного з юридичних засобів утвердження та забезпечення прав і свобод людини в Україні.

Сформульоване завдання має важливе як наукове значення, так і практичне спрямування. Нові наукові здобутки в цій сфері дадуть змогу по-новому осмислити сучасне його теоретичне наповнення, що зумовить подальші науково-теоретичні напрями аналізу принципу дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. У практичному розумінні є основою для подальшого удосконалення організаційно-правових форм її діяльності.

Мета статті – на основі наукових напрацювань у сфері розуміння принципів права дати теоретичну характеристику сутнісних функціональних властивостей принципу дотримання прав людини в поліцейській діяльності, а також сформулювати напрями подальшого наукового пошуку вирішення проблем принципу дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останніми роками питання дотримання прав і свобод людини як принципу діяльності поліції набуває у повсякденності гострого значення. Аналіз проблеми принципів права, що певним чином пов'язано з принципом дотримання прав і свобод людини, частково здійснено деяких науково-теоретичних розробках, зокрема, В. А. Бабича, Ф. В. Веніславського, С. П. Погребняка, А. А. Пухтецької, О. Ф. Скакун, С. С. Чернявського, Н. К. Шаптали та ін., що свідчить про її значимість та актуальність.

Виклад основного матеріалу. На думку А. А. Пухтецької, термін «принцип» в європейських державах почав вживатися ще за часів середньовіччя, походить від давньофранцузького слова «*principe*» та латинського «*principium*», які своєю чергою походять від латинського «*princeps*», що означає «лідер, імператор». До того ж слід звернути увагу на розмаїття підходів до його розуміння, зокрема, принцип – це: а) основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення, що об'єднує принцип як загальне правило або стандарт та принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; б) визначена наперед політика або спосіб дії; в) основа або необхідна якісна складова або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки; г) правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів або механічних процесів [5, с. 11–12].

Неоднорідність розуміння за змістом та формою терміна «принцип» свідчить, на нашу думку, про поліваріантність принципу дотримання прав і свобод людини, зокрема в аспекті впливу на поліцейську діяльність, що зумовлює потребу в аналізі різноманітних авторських поглядів з метою виявлення різнобічних його правових сутнісних функціональних факторів та у формулюванні власного бачення характерних властивостей цього правового явища, їхнього впливу на виконання поліцією своїх повсякденних завдань.

Частина 2 статті 19 Конституції України проголошує правовий принцип, за яким «органи державної влади та органи

місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6].

Цей конституційний принцип поширюється і на Національну поліцію, є важливим орієнтиром для її правоохоронної і правозастосовної діяльності та вказує на загальновідому формулу «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

Як слушно зауважує Ф. В. Веніславський, у конституційно-правовому регулюванні «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» визначається як спеціально-дозвільний принцип, що є необхідною передумовою забезпечення прав та свобод людини і громадянина, оскільки пов'язує державу та її органи правом, зобов'язуючи їх діяти у правових межах, у правових формах та правовими способами [7, с. 57–58]. У цьому контексті вважаємо, що професійна поліцейська діяльність залежна від принципу дотримання прав і свобод людини та зумовлює відповідну правозастосовну практику.

Загалом, на наш погляд, наведений спеціально-дозвільний конституційний принцип є концептуальною конституційно-правовою передумовою спеціального принципу дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції та вказує на ієрархічну його підпорядкованість. Тому простежується взаємозв'язок змісту даних правових принципів, що функціонально безпосередньо впливає на правозастосовну практику поліції під час виконання нею своїх завдань.

Беручи за основу наведену вище теоретичну позицію, зауважимо, що спеціально-дозвільний конституційний принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» конструює відповідну національну систему правового порядку, у якій принцип «дотримання прав і свобод людини» є окремим юридичним засобом функціональної спрямованості діяльності органів держави, зокрема і поліції, який, поряд із низкою інших принципів діяльності поліції, формулює оцінку рівня довіри населення до цього правоохоронного органу, що є основним критерієм оцінки його ефективності.

Розмірковуючи щодо принципів рівності та соціальної справедливості, Н. К. Шаптала у своєму науковому доробку зазначає, що аналіз співвідношення норми права і принципу дає змогу констатувати, що принцип є ширшим за норму, яка його фіксує, навіть у разі, коли принцип закріплений в одній нормі (норма-принцип). Встановлений Конституцією принцип може специфічно втілюватися в галузевому законодавстві або у процесі правозастосовування. Правовий принцип

також може бути розкритий у декількох нормах, що лиш у своїй сукупності надають принципу завершеного та конкретного змісту [8, с. 54].

У даному контексті з авторської позиції вбачається, по-перше, що правовий принцип офіційно фактично виражається (має нормативне закріплення) у законодавстві, тобто в конкретному (галузевому) нормативно-правовому акті, що вказує на його відповідну юридичну силу, по-друге, що реалізація правового принципу відбувається у процесі правозастосовування, по-третє, що правовий принцип може мати свій зміст, який виражається в сукупності контексту декількох юридичних норм.

Отже, у контексті поставленого нами завдання зазначимо, що принцип, стосовно якого ми проводимо аналіз, нормативно відображений у ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» [3], що вказує на його вищу юридичну силу, реалізація якого є передумовою виконання поліцією своїх завдань.

У контексті розуміння принципу як передумови правозастосовної діяльності видається слушною теоретична позиція В. А. Бабича, за якою принципи права є таким правовим феноменом, що поєднує норми права з їх соціальними передумовами. Крім того, принципи права не лише дають змогу співвіднести норми права і фактичні обставини соціального життя, а й прямо відобразити їх у перших. Саме такий механізм взаємодії принципів права з навколишньою дійсністю створює належні передумови для правотворчості та ефективної реалізації норм права. Таким чином, специфіка принципів права полягає у способі їх закріплення у праві. Тому виокремлюють два підходи до розуміння питання вираження принципів права: пряме відображення їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових приписів (змістове закріплення) [9, с. 34].

У новітній європейській філософії термін «принцип» презюмується як те, що починає, і те, що керує [10, с. 101]. При цьому в розумінні слова «принцип» (від лат. – «principium») семантично формулюється словосполучення – як «те, з чого все починається» [11]. Нормативно-правові принципи діяльності поліції, зокрема й щодо якого проводиться наш аналіз, обумовлює припис обов'язкового його врахування як керівного чинника відповідної поліцейської діяльності під час виконання нею своїх завдань.

Новий тлумачний словник української мови визначає «принцип» як переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, канон [12, с. 899].

У такому сенсі можемо стверджувати, що принцип дотримання прав і свобод людини є усталеною нормою та дозволяє розглядати його як критерій чіткого й однозначного взаємозв'язку між правами і свободами людини та діяльністю поліції. Вважаємо, що даний принцип є правовим релевантним інструментальним засобом, що окреслює межі поліцейської діяльності, надаючи їй виразних правових якостей та рис.

В. С. Куйбіда, аналізуючи організацію публічної служби в Україні, щодо функціонального змісту принципів права стверджує: «...на практиці виявити та чітко сформулювати принципи вважається украй складним завданням. Невипадково принципи у правовій доктрині часто ототожнюють з «банкетними» (англ. – blanket) – туманними, нечіткими концепціями, які містять широкі або навіть неясні ідеї, які зрештою повинні оформлятися і вдосконалитися судами, а також іншими органами державної влади, що застосовують законодавство, в індивідуальному порядку» [13, с. 178]. Вимоги (нормативні положення) правового принципу, зокрема й принципу дотримання прав і свобод людини, повинні втілюватися в процесі індивідуальної правозастосовної діяльності під час виконання поліцією покладених на неї завдань.

У цьому контексті зауважимо, що нормативне офіційне закріплення загальновизнаних принципів права є критерієм демократичності національної правової системи, її необхідною якістю та вихідним чинником правозастосовної діяльності [14, с. 10–16]. Отже, принцип дотримання прав і свобод людини як вихідний чинник легітимної правозастосовної діяльності, на наш погляд, слід вважати спеціальним національно-правовим стандартом поліцейської діяльності.

Основоположними принципами права, на думку С. П. Погребняка, слід вважати систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, вихідних ідей, засад, положень найвищого авторитету, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права і визначають її характер та напрями подальшого розвитку [15, с. 37]. У такому контексті вважаємо, що принцип дотримання прав і свобод людини презюмує людиноцентристську тенденцію подальшого розвитку діяльності органів і підрозділів Національної поліції України.

У сучасних наукових працях принципи права формулюють як засадничі ідеї права, що визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, вза-

ємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю [16, с. 42].

Учений П.М. Рабінович наголошує на тому, що принципи права – це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин, а значення принципів права полягає в тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям» [17, с. 128].

Тому, на наш погляд, принцип дотримання прав і свобод людини в діяльності поліції є тим правовим чинником, який також визначає зміст і спрямованість правового регулювання діяльності Національної поліції України.

У наукових розробках О. Ф. Скакун наголошено на тому, що принципи – це об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висувуються до учасників суспільних відносин з метою поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [18, с. 221]. Вони слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [19, с. 242].

Таким чином, вибраний для дослідження принцип є нормативно формалізованим позитивним зобов'язанням, який встановлює динамічну рівновагу в правовому регулюванні діяльності Національної поліції та реалізації прав і свобод людини, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки

Результати дослідження вищевикладених напрацювань юридичної науки щодо підходів до розуміння принципів права та наведена на цій основі наша аргументована полеміка щодо принципу дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності засвідчили розмаїтість, складність та модифікацію його теоретичного трактування.

Водночас проведений аналіз вказує на інтегральну функціональну властивість даного принципу, яка зумовлює його спрямованість на захист суспільно визнаних цінностей – прав і свобод людини – та являє собою множинну пов'язаних між собою компонентів, а саме тих правил поведіння поліції з людиною, які не принижують її людську гідність, і таким чином формулює

людиноцентристський напрям поліцейської діяльності та впливає як критерій на цілісну оцінку рівня довіри населення до органів і підрозділів Національної поліції України.

Подальші наукові розробки у сфері вибраної нами проблеми, враховуючи її сучасну актуальність та різнобічність в її розумінні, вбачаються у дослідженні питання міжнародно-правових стандартів дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності.

Список використаних джерел:

1. Луцький І. М., Луцький А. І., Каленюк О. М. Організаційно-правовий аспект захисту прав людини у системі права ЄС. *Економіка & держава*. 2009. № 4 (76). С. 77–79.
2. Чернявський С. С. Місце національної академії внутрішніх справ у науковому забезпеченні реалізації пріоритетних завдань щодо протидії злочинності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 берез. 2016 р.) / ред. кол. В. В. Черней, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 13–17.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2019 № № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.6> (дата звернення: 15.04.2021).
4. Брайченко С. М., Добролега І. О., Грошева О. А. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27–28 трав. 2020 р.) / за заг. ред. Б. Р. Стецюка. Київ: Нац. центр «Мала академія наук України», 2020. С. 35–38.
5. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. 2-ге вид., доопрац. і допов. Київ: Логос, 2014. 237 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. \ (дата звернення: 15.04.2021).
7. Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні. *Вісник Академії правових наук України. Серія «Право»*. 2009. № 2(57). С. 57–67.
8. Шаптала Н. К. Співвідношення принципів рівності та соціальної справедливості в податково-правовому регулюванні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2012. 194 с.
9. Бабич В. А. Принципи функціонування Державної виконавчої служби. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 34–37.
10. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Т. 1: Наукові керівники проекту: Барбара Кассен і Костянтин Сігов. Київ: Дух і літера, 2009. 576 с.
11. Алеев Р. Юридический этимологический словарь. Москва: Векон, 2002. URL: <https://www.twirpx.com/file/155235/> (дата звернення: 02.03.2021).
12. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл.: О. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. Київ: Аконті, 2003. Т. 2. 926 с.
13. Куйбіда В. С., Хорошенко О. В. Організація публічної служби в Україні : монографія. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2016. 272 с.
14. Солоненко О. М. Функціональний аспект принципів права у правозастосовній діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 10–16.
15. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
16. Старчук О. В. Щодо поняття принципів прав. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
17. Рабінович П. М. Принципи права. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка (голова ред. кол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 128.
18. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
19. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. Київ: Алерта ЦУЛ, 2011. 524 с.

Yulianna Vityk. Respect for human rights and freedoms: the principle of activity of the National Police of Ukraine

The relevance of the article is that the effective operation of law enforcement agencies becomes a necessary condition for the protection of the constitutional order, ensuring law and order, respect for human and civil rights and freedoms. The establishment, provision and realization of human rights is an important indicator in a state, which indicates its democracy, sociality and the fact that such a state is legal. The purpose of the article is to theoretically characterize, based on scientific developments in the field of understanding the principles of law, essential functional properties of the principle of human rights in policing, as well as to formulate directions for further scientific research to solve problems of human rights and freedoms in the National Police. The definition of the functional properties of the principle of observance of human rights and freedoms in policing is given by analyzing the works of Ukrainian scientists and on this basis giving their own theoretical arguments. According to the results of meaningful scientific and theoretical analysis, it is noted that the issue of observance of relevant human rights and freedoms in policing actualizes the urgent need not only for its theoretical analysis, but also its practical implementation in the educational program of higher education institutions with specific learning conditions. It is noted that this principle is a legally relevant tool that outlines the boundaries of policing. It is stated that the principle of observance of human rights and freedoms is a normatively formalized positive obligation, which establishes a dynamic balance in the legal regulation

of the National Police and the implementation of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine and international treaties of Ukraine, which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine. It is determined that the principle of observance of human rights and freedoms is an established norm and allows to consider it as a criterion of a clear and unambiguous expression of the relationship between human rights and freedoms and police activity. This principle is a legally relevant tool that outlines the boundaries of policing, giving it clear legal qualities and features.

Key words: *policing, principle of observance of human rights and freedoms, National Police.*

